ARGUMENT
Vol. 3 (1/2013)
pp. 27–35

O związkach między rozwojem poznawczym i rozumowaniem moralnym

Dorota CZYŻOWSKA

ABSTRACT

Within the cognitive-developmental approach there is an assumption of structural parallelism that is an assumption of the developmental integrity of different areas of thinking. While creating his own theory of moral development, Lawrence Kohlberg formulated a hypothesis that cognitive development is a necessary — but not a sufficient — condition of moral development. The aim of this paper is to focus on the relationship between cognitive development and moral reasoning and to present the results of empirical research that intended to verify Kohlberg's hypothesis.

KEYWORDS

operational thinking, moral development

WPROWADZENIE

Lawrence Kohlberg (1973, 1976), tworząc teorię rozwoju rozumowania moralnego, uznał, że jednym z istotnych czynników owego rozwoju jest rozwój poznawczy. Teoria Kohlberga należy do teorii poznawczo-rozwojowych, których centralnym założeniem jest paralelizm strukturalny, czyli przekonanie o fundamentalnej jedności rozwoju różnych dziedzin myślenia. Nie oznacza to tożsamości ich struktur, ale wskazuje na wzajemne między nimi powiązania i zakłada, że procesy będące bazą dla jednej dziedziny myślenia stanowią również podstawę dla innych (WALKER 1980).

Dorota CZYŻOWSKA, Uniwersytet Jagielloński, Kraków.
E-mail: dczyzow@apple.phils.uj.edu.pl

Jean Piaget (1950), twórca podejścia poznawczo-rozwojowego, twierdził, że zmiany strukturalne najpierw widoczne są w sferze myślenia logicznego, a dopiero później w myśleniu społecznym i moralnym. Kohlberg (1973, 1976), kontynuując myśl Piageta, postawił tezę, że rozwój poznawczy jest warunkiem koniecznym, ale niewystarczającym rozwoju moralnego, co oznacza, że dla osiągnięcia danego stadium rozwoju moralnego konieczny jest określony poziom rozwoju poznawczego, którego osiągnięcie nie gwarantuje jednak przejścia ku wyższym stadiom rozwoju moralnego.

STADIA ROZWOJU ROZUMOWANIA MORALNEGO WYRÓŻNIONE PRZEZ KOHLBERGA

Podstawowym terminem służącym do opisu rozwoju rozumowania moralnego jest dla Kohlberga (1969, 1976, 1981) „perspektywa społeczno-moralna", która oznacza charakterystyczny dla danego stadium punkt widzenia określający sposób rozumienia i interpretowania sytuacji społecznych oraz rozwiązywania moralnych dylematów. W oparciu o zmiany zachodzące w zakresie perspektywy społeczno-moralnej Kohlberg wyróżnił sześć stadiów rozwoju rozumowania moralnego, które koncentrują się na trzech poziomach: przedkonwencjonalnym, konwencjonalnym i pokonwencjonalnym. Stadium 1 to egocentryczny punkt widzenia oznaczający koncentrację jednostki na własnych potrzebach i interesach, kierowanie się fizycznymi konsekwencjami przy ocenie czynu i nieuwzględnianie intencji jego sprawcy. O tym, co słuszne i właściwe, decyduje autorytet, a powodem podporządkowania się obowiązującym normom i regułom jest obawa przed karą. W stadium 2 poziomu przedkonwencjonalnego osoba przyjmuje konkretny indywidualistyczny punkt widzenia. Rozumiejąc, że inni ludzie również mają swoje potrzeby i interesy, uznaje równocześnie, że słuszne jest dbanie o siebie i swoje dobro oraz współdziałanie oparte na zasadzie prostej wymiany.

Poziom konwencjonalny przynosi bardziej uogólnioną i uspołecznioną perspektywę, która w stadium 3 oznacza skupienie się na stereotypie dobrej osoby, co jest utożsamiane ze spełnianiem oczekiwań wynikających z pełnienia określonej roli społecznej (na przykład dobry syn, lojalny przyjaciel, dobra żona). Stadium 4 to społeczny punkt widzenia. Osoba skupia się na podtrzymywaniu porządku społecznego, dbając o przestrzeganie prawa i wypełnianie obowiązków, które przyjęła na siebie jako członek społeczeństwa. W stadium tym wyraźnie zaznacza się interioryzacja określonych norm i wartości, czego wyrazem jest przypisywanie coraz większego znaczenia sumieniu i działaniom z niego wypływającym.

Wraz z poziomem pokonwencjonalnym następuje zwrot ku indywidualnej moralnej perspektywie i uniwersalnym wartościom moralnym. W stadium 5

osoba uznaje słuszność praw będących wynikiem umowy społecznej, mając równocześnie świadomość istnienia uniwersalnych wartości i zasad moralnych. Stadium 6 to moralny punkt widzenia. W stadium tym osoba, będąc w pełni autonomiczną, kieruje się ogólnymi uniwersalnymi wartościami moralnymi. Sądy moralne formułowane przez osoby prezentujące najwyższe stadium rozwoju moralnego są w pełni odwracalne, uniwersalne i preskryptywne, co oznacza, że osoba, rozwiązując moralny dylemat, bierze pod uwagę wszystkie zaangażowane w daną sytuację osoby, rozważając i koordynując ich punkty widzenia, zaś jej sądy mają charakter uogólniony, tak aby miały zastosowanie do wszystkich osób i do każdej osoby w tych samych lub znacząco podobnych okolicznościach oraz stanowią wewnętrzne zobowiązanie do działania zarówno dla osoby wyrażającej ten sąd, jak i tych, którzy go podzielają.

ROZWÓJ POZNAWCZY JAKO WARUNEK KONIECZNY ROZWOJU MORALNEGO

Zdaniem Piageta (1966), w rozwoju poznawczym można wyróżnić cztery główne okresy: poziom inteligencji sensomotorycznej, poziom przedoperacyjny, operacje konkretne i operacje formalne. Barbel Inhelder i Jean Piaget (1958) wyróżnili w zakresie stadium operacji formalnych wczesne i skonsolidowane operacje formalne. Z kolei Anne Colby i Lawrence Kohlberg (1975 za: WALKER, RICHARDS 1979), opierając się na przedstawionym przez Piageta (1928) opisie operacji formalnych, zaproponowali jeszcze dodatkowe podstadium oznaczające wchodzenie w operacje formalne (ang. *beginning formal*), które określamy jako myślenie preformalne. Podstadium to pojawia się między operacjami konkretnymi i operacjami formalnymi.

Kohlberg (1973, 1976), stawiając hipotezę o konieczności i niewystarczalności rozwoju myślenia operacyjnego dla osiągania kolejnych stadiów myślenia moralnego, wnioskował, że operacje konkretne są warunkiem niezbędnym dla osiągnięcia stadium 2, przejście ku myśleniu formalno-operacyjnemu (myślenie preformalne) dla stadium 3, operacje formalne dla stadium 4, a w pełni skonsolidowane operacje formalne dla myślenia pokonwencjonalnego (stadium 5). Oznacza to, że rozwój moralny angażuje i wykorzystuje wcześniejsze osiągnięcia rozwoju poznawczego. Podczas gdy rozwój poznawczy odnosi się do rozumienia obiektywnej fizycznej rzeczywistości, w rozwoju moralnym istotne jest pojmowanie osób jako posiadających subiektywność i intencjonalność, zdolność do przyjmowania perspektywy innych osób oraz rozumienia, jak ludzie powinni myśleć i działać względem siebie (WALKER 1980).

Jedną z centralnych poznawczych charakterystyk dzieci na poziomie przedoperacyjnym jest niezdolność do oddzielenia świata fizycznego i tego, co obiektywne, od tego, co wewnętrzne i subiektywne, oraz brak rozumienia intencjo-

nalności. W obszarze moralności odzwierciedla się to w sposobie rozwiązywania przez dzieci dylematów moralnych. Skupiają się one na fizycznych aspektach moralnego dylematu, takich jak wielkość kłamstwa, którą określają na przykład w oparciu o prawdopodobieństwo zdarzenia (skłamanie, że dostało się dobrą ocenę w szkole, uchodzi za mniejsze przewinienie niż powiedzenie, że widziało się psa dużego jak krowa) czy rozmiar materialnej szkody stanowiącej efekt danego działania bez uwzględniania motywów sprawcy (przypadkowe stłuczenie dziesięciu filiżanek oceniane jest jako gorsze aniżeli stłuczenie jednej filiżanki w sytuacji świadomego złamania ustalonych zasad) (PIAGET 1966; TOMLINSON-KEASEY i KEASEY 1974). Egocentryzm stanowiący centralną charakterystykę poziomu przedoperacyjnego w rozwoju moralnym przekłada się na niezdolność przyjęcia perspektywy innej osoby i zrozumienia, że ludzie mają różne potrzeby i odmienne interesy (stadium 1), czego efektem jest przekonanie, iż słuszne jest dbanie o siebie, zaspokajanie własnych potrzeb i zabieganie o swoje interesy.

W okresie operacji konkretnych zanika egocentryzm, pojawia się decentracja i odwracalność w myśleniu, a dziecko uwzględnia różne sposoby, w jakie powiązane są obiekty. W tym czasie potrafi już rozważać cechy rzeczywistości z różnych punktów widzenia, śledzić przekształcenia oraz zaczyna rozumieć intencjonalność i związki o charakterze przyczynowo-skutkowym. Osiągnięcia w sferze poznawczej sprawiają, że sądy moralne mniej skupiają się na fizycznych aspektach sytuacji, a jednostka zaczyna rozważać moralne dylematy w terminach reakcji i odczuć innych osób, wykazując się świadomością, że posiadają one własne pragnienia i interesy (stadium 2). W tym czasie na bazie logicznej odwracalności kształtuje się zdolność do współdziałania, u podstaw którego leży wzajemność oparta na prostej wymianie dóbr i usług.

Myślenie preformalne przynosi zdolność koordynacji dwóch form odwracalności: wzajemności (rozumienie, że dana operacja z jej odwrotnością są równoważne) z inwersją (negacja danej operacji oznacza powrót do stanu poprzedniego). Odwracalność pojawia się wprawdzie już na poziomie operacji konkretnych, ale wówczas ogranicza się do realnych obiektów bez możliwości rozumowania na poziomie abstrakcyjnym (PIAGET 1966). Myślenie preformalne stwarza możliwość koordynacji różnych form odwracalności na bardziej ogólnym i abstrakcyjnym poziomie, co w sferze moralności przekłada się na zdolność do wzajemnego przyjmowania perspektyw (stadium 3) (WALKER i RICHARDS 1979). W stadium 3 rozumowania moralnego osoba nie tylko posiada zdolność do przyjmowania perspektywy innych osób, ale ma świadomość, że jednostki mogą równocześnie i wzajemnie rozważać siebie jako podmioty zdolne do przyjmowania perspektyw innych osób (ja wiem, że inni przyjmują moją perspektywę, i inni wiedzą, że ja mogę przyjąć ich perspektywę). Zdolność do wzajemnego przyjmowania perspektyw prowadzi do świadomości podzielanych oczekiwań i uczuć, co przekłada się na podkreślanie znaczenia wzajemnych więzi, zaufania,

lojalności i wzajemnej troski (WALKER 1980). Osoba, mając świadomość, że z każdą rolą społeczną związane są pewne oczekiwania, uznaje za słuszne wypełnianie obowiązków wynikających z pełnienia określonej roli oraz dbanie o podtrzymywanie dobrych, harmonijnych relacji międzyludzkich.

Myślenie na poziomie operacji formalnych całkowicie uwalnia się od bezpośredniego doświadczenia, dając możliwość wyciągania konkluzji raczej z czystych hipotez aniżeli z konkretnych faktów. Podstawowe operacje formalne przynoszą zdolność logicznego rozumienia koordynacji różnych form odwracalności w złożonym procesie eksperymentowania i dedukcji. Na poziomie operacji formalnych osoba potrafi operować logiką argumentów niezależnie od ich treści, posiada zdolność do wytwarzania wyczerpującego systemu kombinacji i rozważania wielu możliwości, dedukowania w oparciu o hipotezy oraz stosowania metod eksperymentalnych przy rozwiązywaniu problemów (PIAGET 1966; WALKER 1980). Cechą charakterystyczną operacji formalnych jest zdolność zarówno do myślenia hipotetyczno-dedukcyjnego, jak i naukowo-indukcyjnego pozwalającego na wyciąganie ogólnych konkluzji w oparciu o szczegółowe fakty. Pojawiające się w tym czasie myślenie kombinatoryczne daje możliwość równoczesnego uwzględniania wielu zmiennych i określania zależności między nimi na drodze systematycznego eksperymentowania, a także dogłębnego rozumienia przyczynowości. Operacje formalne to, zdaniem Piageta, najwyższa jakość rozumowania logicznego dająca możliwość rozwiązywania wszelkiego rodzaju problemów.

Colby i Kohlberg (1975 za: WALKER i RICHARDS 1979) uważali, że wczesne operacje formalne są nieodzowne dla osiągnięcia stadium 4 z jego perspektywą członka społeczeństwa. Istotną charakterystyką rozumowania moralnego stadium 4, która określa konieczność wczesnych operacji formalnych, jest zdolność do rozważania społeczeństwa w kategoriach systemu społecznego. Wstępne operacje formalne przynoszą umiejętność rozważania możliwych relacji między elementami systemu i ich eksperymentalnej analizy, dają możliwość myślenia abstrakcyjnego, a także pozwalają na głębsze rozumienie przyczynowości. W rozwoju moralnym (stadium 4) oznacza to zdolność przyjęcia perspektywy systemu społecznego oraz integrację perspektyw poszczególnych osób w ogólną abstrakcyjną perspektywę instytucji społecznych. Stadium 4 pozwala wyjść poza partykularne interesy konkretnych jednostek w kierunku dobra ogółu. Podkreślane w tym stadium posłuszeństwo oraz szacunek wobec stanowionego prawa i zasad społecznych wynika z rozumienia i akceptacji ich funkcji, którą jest dbałość o dobre, sprawne i harmonijne funkcjonowanie społeczeństwa rozważanego w kategoriach organizacji czy systemu społecznego (WALKER i RICHARDS 1979).

Wprawdzie już wczesne operacje formalne pozwalają odróżniać poszczególne elementy danej całości, używać systemu kombinacji i twierdzeń oraz metod formalnego rozumowania do rozwiązywania problemów, ale dopiero w skonsoli-

dowanych operacjach formalnych osoba czyni to w sposób pełny, systematyczny i wyczerpujący. Skonsolidowane operacje formalne reprezentują najbardziej wyrafinowane i skomplikowane zdolności logicznego myślenia. Aż do okresu operacji formalnych podmiot nie ma logicznej zdolności pełnej odwracalności i giętkości myślenia potrzebnej w procesie koordynowania faktów i generowania hipotez. Dodatkowo logiczne operacje w stadium skonsolidowanych operacji formalnych pozwalają na rozważanie wszystkich możliwości. Giętkość myślenia oraz zdolność do rozważania wszystkich alternatyw i ich ewaluowania odzwierciedla się w dziedzinie moralności poprzez moralny relatywizm, krytycyzm wobec istniejącego porządku społecznego i niechęć do akceptowania określonej normy moralnej jako jedynej czy najbardziej rozsądnej możliwości postępowania w konkretnej sytuacji (stadium 5) (TOMLINSON-KEASEY i KEASEY 1974). Osoba na tym poziomie rozwoju moralnego rozumie, że ludzie mogą odwoływać się do różnych wartości, a w różnych społecznościach obowiązują odmienne prawa i społeczne umowy, mając równocześnie świadomość istnienia uniwersalnych wartości moralnych. Na poziomie pokonwencjonalnym pojawia się zdolność do przyjmowania i rozważania perspektyw wszystkich osób zaangażowanych w daną sytuację i ich wzajemnego koordynowania w celu znalezienia najbardziej słusznego rozwiązania możliwego do zaakceptowania przez każdą racjonalną jednostkę.

O WARUNKU KONIECZNYM, ALE NIEWYSTARCZAJĄCYM W ŚWIETLE BADAŃ EMPIRYCZNYCH

W świetle prowadzonych rozważań warto oczywiście postawić pytanie, czy wyniki badań empirycznych potwierdzają hipotezę o związku między rozwojem poznawczym i rozwojem moralnym. Czy faktycznie osoby przechodzące na kolejne stadia rozwoju moralnego muszą wcześniej osiągnąć określone stadia rozwoju poznawczego?

Na związek między rozwojem poznawczym i moralnym wskazywały między innymi badania Lee C. Lee (1971), przy czym udało się w nich jedynie wykazać, że związek taki istnieje, natomiast nie dały one podstaw do weryfikacji hipotezy Kohlberga o konieczności i niewystarczalności rozwoju poznawczego dla rozwoju moralnego. Badaniami, w których próbowano weryfikować hipotezę Kohlberga, że rozwój poznawczy stanowi warunek konieczny rozwoju rozumowania moralnego, były między innymi badania Carol Tomlinson-Keasey i Charlesa Blake'a Keaseya (1974), Lawrence'a J. Walkera i Boyda S. Richardsa (1979) czy Lawrence'a J. Walkera (1980).

Badania prowadzone przez Tomlinson-Keasey i Keaseya (1974) potwierdziły hipotezę o znaczeniu rozwoju poznawczego dla rozwoju moralnego. W oparciu o nie wnioskowano, że formalne operacje logiczne stanowią prerekwizyt dla po-

kownencjonalnego rozumowania moralnego. Zaobserwowano również *decalage* między funkcjonowaniem w sferze poznawczej i moralnej, co potwierdzało tezę, że zmiany w zakresie struktur rozumowania poznawczego wyprzedzają te pojawiające się w rozwoju struktur rozumowania moralnego. Wyniki w tym zakresie były zgodne z innymi badaniami opisującymi *decalage* między osiągnięciem operacji poznawczych i zastosowaniem podobnych struktur w innych obszarach (FEFFER i GOUREVITCH 1960; MCGHEE 1971 za: TOMLINSON-KEASEY i KEASEY 1974). Badania Walkera i Richardsa (1979) wskazały z kolei, że myślenie preformalne stanowi warunek konieczny dla stadium 3 rozumowania moralnego. Na znaczenie rozwoju poznawczego dla rozwoju rozumowania moralnego wskazują również badania dotyczące edukacji moralnej, w których wykazano, że stymulowanie rozwoju moralnego dawało efekty tylko w przypadku osób o wyższym poziomie rozwoju poznawczego, czyli tych, które osiągały poziom stanowiący warunek konieczny dla określonego stadium rozwoju moralnego (COLBY 1973 za: TOMLINSON-KEASEY i KEASEY 1974; FAUST i ARBUTHNOT 1978; FRITZ 1974 za: WALKER 1980).

Badania, których celem była weryfikacja hipotezy o warunku koniecznym i niewystarczającym, prowadzono również w Polsce (MIRSKI i NIEMCZYŃSKI 1995; CZYŻOWSKA 2012). Wyniki także tych badań dają podstawy do wnioskowania, że bez osiągnięcia określonego poziomu myślenia operacyjnego i rozwoju struktur poznawczych niemożliwe jest przechodzenie ku wyższym stadiom rozwoju rozumowania moralnego.

Rozważając kwestie dotyczące związku myślenia moralnego z rozwojem poznawczym, warto zaznaczyć, że związek taki stwierdzamy nie tylko w przypadku myślenia skoncentrowanego na sprawiedliwości, którego dotyczy teoria Kohlberga, ale również wyróżnionego przez Carol Gilligan (1982) myślenia skupionego na trosce i odpowiedzialności. Przeprowadzone badania dotyczące osób dorosłych pozwalają wnioskować, że rozwój zdolności myślenia logicznego stanowi istotny czynnik rozwoju myślenia opartego na etyce troski i odpowiedzialności (CZYŻOWSKA 2012).

PODSUMOWANIE

W poznawczo-rozwojowych koncepcjach przyjmuje się, że rozumowanie moralne posiada komponent strukturalno-poznawczy. Zgodnie z tym założeniem, zaawansowane logiczne rozumowanie stanowi niezbędną bazę dla zaawansowanego rozumowania moralnego. Kohlberg, opierając się na Piagetowskiej tezie o jedności rozwoju różnych dziedzin myślenia, uznał, że rozwój struktur poznawczych stanowi warunek konieczny, choć niewystarczający rozwoju myślenia moralnego. Przeprowadzone dotychczas badania pozwalają wnioskować, że bez rozwoju struktur rozumowania logicznego niemożliwy jest postęp w zakresie rozwoju myślenia moralnego. Wydaje się, iż rozwój poznawczy stanowi

istotny warunek rozwoju zarówno myślenia sprawiedliwościowego, którym zajmował się Kohlberg, jak i myślenia odwołującego się do troski, którego dotyczy koncepcja Gilligan, choć ta kwestia wymaga jeszcze dalszych analiz i badań empirycznych.

BIBLIOGRAFIA

COLBY, Anne (1973): *Logical Operational Limitations on the Development of Moral Judgment*. Doctoral Dissertation, Columbia University.

COLBY, Anne i KOHLBERG, Lawrence (1975): *The Relationship between Logical and Moral Development.* Unpublished manuscript.

CZYŻOWSKA, Dorota (2012): *Sprawiedliwość i troska. O sposobach rozwiązywania dylematów moralnych przez kobiety i mężczyzn*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.

FAUST, David i ARBUTHNOT, Jack (1978): Relationship between Moral and Piagetian Reasoning and the Effectiveness of Moral Education. *Developmental Psychology* 14, 435–436.

FEFFER, Melvin H. i GOUREVITCH, Vivian (1960): Cognitive Aspects of Role-Taking in Children. *Journal of Personality* 28, 383–396.

FRITZ, Barry R. (1974): *The Cognitive Requisites for Conventional Moral Judgment*. Doctoral Dissertation, Yeshiva University.

GILLIGAN, Carol (1982): *In a Different Voice: Psychological Theory and Women's Development*. Cambridge: Harvard University Press.

INHELDER, Barbel i PIAGET Jean (1958): *The Growth of Logical Thinking from Childhood to Adolescence*. New York: Basic.

KOHLBERG, Lawrence (1969): Stage and Sequence. The Cognitive-Developmental Approach to Socialization. [W:] David A. GOSLIN (red.): *Handbook of Socialization Theory and Research*. Chicago: Rand McNally, 31–53.

KOHLBERG, Lawrence (1973): Continuities in Childhood and Adult Moral Development Revisited. [W:] Paul B. BALTES i Klaus W. SCHAIE (red.), *Life-Span Developmental Psychology: Personality and Socialization*. New York: Academic Press, 180–204.

KOHLBERG, Lawrence (1976): Moral Stages and Moralization: The Cognitive-Developmental Approach. [W:] Tom LICKONA (red.): *Moral Development and Behavior: Theory, Research, and Social Issues*. New York: Holt, Rinehart and Winston.

KOHLBERG, Lawrence (1981): *Essays of Moral Development*. Vol. 1: *The Philosophy of Moral Development*. San Francisco: Harper and Row.

LEE, Lee C. (1971): The Concomitant Development of Cognitive and Moral Modes of Thought: A Test of Selected Deductions from Piaget's Theory. *Genetic Psychology Monographs* 83, 93–146.

MCGHEE, Paul E. (1971): The Role of Operational Thinking in Children's Comprehension and Appreciation of Humor. *Child Development* 42, 733–744.

MIRSKI Andrzej i NIEMCZYŃSKI, Adam (1995): Stadia inteligencji operacyjnej i stadia społeczno-moralne w rozwoju człowieka dorosłego. *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej* 4, 43–63.

PIAGET, Jean (1928): *Judgment and Reasoning in the Child*. New York: Harcourt—Brace.
PIAGET, Jean (1950): *The Psychology of Intelligence*. London: Routledge and Kegan Paul.
PIAGET, Jean (1966): *Studia z psychologii dziecka*. Przeł. Tamara Kołakowska. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
TOMLINSON-KEASEY, Carol i KEASEY, Charles Blake (1974): The Mediating Role of Cognitive Development in Moral Judgment. *Child Development* 45, 291–298.
WALKER, Lawrence J. (1980): Cognitive and Perspective-Taking Prerequisites for Moral Development. *Child Development* 51, 131–139.
WALKER, Lawrence J. i RICHARDS Boyd S. (1979): Stimulating Transitions in Moral Reasoning as a Function of Stage of Cognitive Development. *Developmental Psychology* 2(15), 93–103.